

Măști și jocuri cu măști ca forme teatrale folclorice de Anul Nou

Maria Bilțiu

La sărbătorile-prag, la trecerea dintr-un anotimp în altul, se credea, în popor, că spiritele sunt foarte active. În asemenea împrejurări omul încerca să se protejeze de aceste duhuri potrivnice, malefice, cu ajutorul unei măști. Astfel masca unui animal îmbrăcată de om îi putea transfera, pe cale magică, calitățile sau defectele aceluia animal: putere, blândețe, viclenie, șiretenie, etc.

La români sunt foarte răspândite măștile ceremoniale, care sunt strâns legate de sărbătorile calendaristice dintr-un an, fie religioase, fie laice, precum Crăciunul, Anul Nou, Bobotează, apoi cele legate de desfășurarea muncilor agro-pastorale de primăvară, 1-15 martie, de vară, 15 iunie-15 august, și de toamnă, 15 octombrie-15 noiembrie.

Vechimea, varietatea, încărcătura simbolică și spectaculozitatea categoriilor de măști dovedesc perpetuarea unor străvechi datini pe aceste locuri, ele fiind apreciate de specialiștii cunoscători ca „dovezi ale istoriei nescrise a unor obiceiuri” sau „a unor jocuri de teatru popular”. Pierre Francestel într-o lucrare a sa susține că „Măștile sunt considerate arhivele unui popor care, ignorând scrisul, n-a putut să-și înregistreze istoria în biblioteci”. (Francastel, 1972: 146). Referitor tot la vechimea și răspândirea acestor străvechi obiceiuri Mircea Eliade susține că asemenea ceremonii sunt populare în Balcani, în România mai ales, în timpul celor douăsprezece zile, din Ajunul Crăciunului până la Bobotează. (Eliade, 1980: 32, 79). Eliade apreciază și faptul că în sudul și sud-estul Europei practicile magice ale populațiilor rurale înfățișau încă la sfârșitul celui de-al XIX-lea veac figuri, mituri și ritualuri din cea mai îndepărtată antichitate, ba chiar din preistorie. (Eliade, 1978: 160).

De-a lungul existenței lui istorice pe aceste meleaguri, poporul daco-get și-a făurit un cumul de obiceiuri, de tradiții și ritualuri axate la origini pe cultul soarelui ce reînvia natura. Acestea se celebrau în tot cursul anului, dar mai cu seamă, primăvara și la începutul iernii, în Ajunul Anului Nou. (Nițu, 1988: 83). Însă Crăciunul relevă numeroase reminiscențe folclorice, de ordin mitologic, deoarece este sinteza tuturor solemnităților, superstițiilor și riturilor ciclului păgân al sărbătorilor de iarnă. Și carnavalul cu măști relevă numeroase reminiscențe folclorice consacrate lui Dionysos și celebrărilor lui, însoțite de personaje mascate. (Caraman, 1931: 70).

Măștile ca forme de teatru tradițional de Anul Nou: capră, urs, cerb, moșnegi, ciobani, etc. își au originea în aceste îndepărtate rituri

agro-pastorale, evoluând și dezvoltându-se concomitent cu riturile funerare și cultul morților strămoși. Imagini ale măștilor de Anul Nou: capră, urs, bou s-au descoperit pentru prima oară pe o placă de ceramică ornamentală de interior, fiind atestată înainte de secolul al XVII-lea, descoperită la Iași, în 1961, și care în prezent face parte din colecțiile Muzeului de Istorie al Moldovei.

Jocurile cu măști reprezintă un compartiment important al creației populare, care evidențiază spectacolul tradițional al sărbătorilor. Ele, în antichitate, se desfășurau primăvara. Dar reforma calendarului roman din anul 43 î. Hr. fixează ca dată pentru începutul anului, 1 ianuarie, iar de atunci aceste obiceiuri de primăvară se performează în plină iarnă. În timpul desfășurării reprezentațiilor, personajul care joacă masca are o contribuție deosebită în reușita spectacolului, dar pe lângă talentul actantului, la împlinirea frumuseții obiceiului mai contribuie și bogăția recuzitei. Fiecare obicei se individualizează prin numele măștilor, prin elementele auxiliare care completează fiecare mască, prin numărul lor, fie că reprezentațiile folclorice sunt pe teme religioase, precum Vișlaimul, Pomul lui Adam, Bradul credincios, Zănele vestitoare ale Crăciunului, fie pe temă istorică, precum Constantinul, Banda lui Pinteana, ori jocuri cu măști animaliere: Jocul caprei, Jocul ursului, pe care le întâlnim mai ales de Anul Nou.

Jocurile cu măști apar descrise în multe izvoare, chiar din secolele XVII-XVIII. Astfel Nicolae Iorga consemnează în lucrarea sa „Istoria românilor prin călătorii” că, la 1656, ambasadorul suedez Welling, cu ocazia unei vizite făcute la Iași, descrie obiceiul caprei, iar mai târziu, în secolul al XVIII-lea, Del Chiaro menționează obiceiurile populare de Anul Nou și jocul de Crăciun al Cloanței „cu un plisc ca de pasăre” și al Uncheașului „cu o barbă mare, falsă”, care tot își spuneau vorbe lipsite de bunăcuviință.

În România, indiferent de zonă, pregătirile jocurilor tradiționale cu măști încep devreme, chiar după lăsatul secului de postul Crăciunului, când tinerii cuprinși în cete își tocmesc lăutari, dacă este nevoie, și își pregătesc măștile. Sunt jocuri cu măști care se performează mai în toate regiunile țării, care sunt identice sau la care se întâlnesc mici diferențe. Astfel între umblatul cu „Turca” din Moldova, descrisă de Dimitrie Cantemir, și „Turca” din Transilvania, de pe valea Oltului, din zona Făgărașului, descrisă de T.T. Burada, sau „Brezaia” din Muntenia sunt apropieri foarte mari. (Pavel, 2006: 422).

Din alaiul jocurilor cu măști fac parte tineri care se bucură de încrederea și respectul comunității sătășite, în mijlocul căreia trăiesc, iar scena este vatra satului unde se performează obiceiurile, mergând pe la

casele gospodarilor. Deseori cetele de măști își extind aria de prezentare, deplasându-se și în alte sate învecinate sau chiar mai departe.

Personajele din cadrul jocurilor cu măști de Anul Nou poartă măști-obrazare, corpul fiindu-le acoperit tot de o mască costum, care poate fi o piele de animal, urs, de exemplu, sau confecționate din diferite materiale. La realizarea măștilor participă aproape toată colectivitatea: tinerii implicați în jocul măștilor, apoi cei din familiile lor, chiar vecini și oameni din sat care pot contribui cu câte ceva, deoarece împodobirea măștilor necesită un volum mare de diferite obiecte: podoabe, panglici colorate, zgărđițe de mărgele, năfrămi, brăie, batiste, oglinzi, bucăți de blană, lână și cânepă, diferite pene de păsări, chiar piese de îmbrăcăminte mai uzate numai bune în acest scop, curele, clopoței, zurgălăi și acele „droange” (clopote mari) multe și grele, pe care le poartă mascații din Maramureș. În Moldova este nelipsit fluierul care are rostul de a ține departe, prin sunetul lui, de casa omului spiritele malefice. Carnavalul măștilor începe în ajunul Anului Nou, când cetele se adună în centrul satului, unde participăm și la primul spectacol al măștilor, iar după aceasta începe desfășurarea obiceiului pe la casele sătenilor.

Jocurile cu măști de Anul Nou sunt intens performate în Moldova, mai ales, dar le întâlnim și în restul zonelor.

„Jocul caprei”, care ne amintește cel mai bine despre rosturile magice ale acesteia, capra reprezentând în mitologia unor popoare un instrument al activității cerești în favoarea pământului, spre binele agriculturii și creșterii animalelor. Acum s-a trecut către funcția de spectacol și încă figurează în viața omului, fiind performat la sărbătorile de iarnă. Reprezentarea acestui obicei este realizată, fie dramatizată cu mai multe personaje, masca de capră având rolul principal, sau numai pe bază de stigături. În Maramureș se performează în satele Sarasău, Oncești, Berbești, Petrova, Strâmtura, Șieu, apoi la Cupșeni, în Țara Lăpușului și Făurești, din Chioar.

„Jocul ursului” în Moldova, la Dărmănești-Bacău, prin părțile Neamțului, ale Sucevei sau ale Iașului ori Botoșanilor sunt adevărate cete de ursari și urși îmbrăcați în piei de animal, măști corporale, care joacă în ritmul bătailor tobelor și al strigăturilor-comenzi primite de la ursari. Sunt vreo 20 de actanți care performează acest obicei. În Maramureș „Jocul ursului” cuprinde mai puține personaje și se întâlnește la Săcel și Sarasău.

Ursul este considerat o divinitate a naturii, cu funcție magică, prin care omul atins de această mască se poate considera beneficiar al calităților animalului, adică va fi sănătos și puternic. (Evseev, 1998: 476-478).

În cadrul acestor spectacole cu măști un loc important îl ocupă două măști, Moșul și Baba, personaje care aparțin substratului mitico-

magic al jocului cu măști, „Moșul” fiind considerat strămoșul cel mai îndepărtat, iar „Baba” fiind pusă în relație cu vechi rituri de invocare a spiritelor strămoșilor, mijlocind legăturile celor vii cu natura, cu stihile cosmice. De aceea cele două personaje se regăsesc în alaiul mascaților. (Evseev, 1998: 39-40, 286-287).

Și pentru ca atmosfera de veselie, de destindere a privitorilor să fie întreținută la cote înalte, vom mai întâlni măști de țigani, vrăjitori, păstori și multe măști de diavoli personalizate: Dregătorul cel Mare, Lucifer, Ispravnicul dracilor, Înșelătorul, Sarsailă, numit și „Prâslea drăcimii”, care în măștile lor costum, încărcate de multe „droange” sunt niște arătări spăimoase, dar care totuși fac deliciul publicului spectator, încât buna dispoziție nu dispare pe tot parcursul carnavalului măștilor, fiecare înțelegând mesajul transmis celor prezenți pentru anul care vine.

Note:

Caraman, Petru, Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi, Iași, 1931.

Eliade, Mircea, Aspecte ale mitului, București, Editura Univers, 1978.

Eliade, Mircea, De la Zalmoxis la Genghis-Han, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Evseev, Ivan, Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Francastel, Pierre, Realitatea figurativă, București, Editura Meridiane, 1972.

Nițu, George, Elemente mitologice în creația populară românească, București, Editura Albatros, 1988.

Pavel, Emilia, Studii de etnologie românească, Iași, Editura Princeps Edit, 2006.